

Олійник В. С., к.с/г.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. В статті досліджено роль природоохоронних територій, як запобіжника екологічних систем від зникнення та стійкості їх до різних негативних впливів довкілля. Наведено детальну характеристику флори і фауни природоохоронних об'єктів. Виділено представники рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги. Запропоновано нові території для природоохоронних потреб. Обґрунтовано роль природоохоронних угідь для екологічного, етичного, естетичного та патріотичного виховання населення.

Ключові слова: заповідник, заказник, автотрофні, мезотрофні, оліготрофні, домінантні, спарадичні, екологічні.

Аннотация. В статье исследована роль природоохранных территорий, как предохранителя экологических систем от исчезновения и устойчивости их к различным негативным воздействиям окружающей среды. Приведена подробная характеристика флоры и фауны природоохранных объектов. Выделены представители редких и исчезающих видов растений и животных, занесенных в Красную книгу. Предложены новые территории для природоохранных нужд. Обоснована роль природоохранных угодий для экологического, нравственного, эстетического и патриотического воспитания населения.

Ключевые слова: заповедник, заказник, автотрофные, мезотрофные, олиготрофные, доминантные, спарадични, экологические.

Annotation. Abstract. The article is devoted to the role of protected areas as ecological systems of safety and stability of extinction to various negative influences of the environment. The following detailed description of the flora and fauna conservation projects. Bold representatives of rare and endangered species of plants and animals listed in the Red Book. The proposed new territory for environmental purposes. The role of protected land for ecological, ethical, aesthetic and patriotic education of the population.

Keywords: Reserve, autotrophic, mesotrophic, oligotrophic, dominant, sparadychni, environmental.

У дитячому віці і не тільки у дитячому, нашим співвітчизникам часто сняться далекі краї: африканські Гілеї, джунглі Амазонки, пампаси Південної Америки, засніжені простори Антарктиди. Вони мріють про далекі подорожі і думають, що там далеко є все і чим далі від нас, тим всього більше. Але ці віртуальні мрії зникають, якщо провести мандрівку по рідному краю, де ми живемо вона не менш захоплююча, цікава й корисна. Варто пройтись по зеленому луку, заглибитись у ліс, заглянути на стіну струнких сосен, зупинитись на березі річки, вслухатись у хор пташиного співу і ви зрозумієте оце і є справжня неповторна краса – тиха, довірлива величчя.

Для природознавства найхарактернішими методами пізнання є спостереження. Натуральні предмети природи, їх зображення активізують мислення, встановлюють причинні зв'язки природних явищ. Тому видатний педагог К. Д. Ушинський предмети навколишньої природи вважав найзручнішими для розвитку логічного мислення учнів. Він наголошував, що логіка природи є найдоступнішою і найкориснішою логікою для дітей. Великого значення природознавства для навчання учнів надав В. О. Сухомлинський. Вивчення рослинного і тваринного світу у взаємозв'язку з середовищем забезпечує екологічний підхід до природничого матеріалу, відповідає сучасному рівню науки. Знання природи відіграє важливу роль у патріотичному, екологічному, естетичному вихованні, дає знання про закономірні зв'язки між процесами і явищами природи. Це дуже актуально сьогодні, тому в останнє десятиріччя намітилась якась поляризація поглядів і непорозуміння фахівців різних галузей на проблеми екології та технічного прогресу. Наслідком такої неузгодженості є різке загострення екологічних проблем. Авторів цієї статі часто доводилось переконувати фахівців технічних спеціальностей про тісні взаємозв'язки між компонентами біоценозу і можливі негативні наслідки втручання в окремі природні процеси. Тепер як ніколи назріла необхідність переходу до інтеграції знань, від їх диференціації до синтезу тобто від масштабного редукціонізму до холізму.

Щоб виконати найголовніше завдання сьогодні необхідно посилити охорону природи, забезпечити раціональне використання та відтворення природних ресурсів. В Україні заплановано збільшити площу природно-заповідного фонду з 4,7 % до 10,4 % від загальної площі, а в Рівненській області до 14 %. Природні об'єкти особливої охорони існували ще у слов'ян-язичників. Пізніше, в XI ст. заповідні території створюються в місцях князівського полювання. Рішучих природоохоронних заходів вживає Петро I. Він оголосив заповідними корабельні ліси. Великий внесок у вивченні нинішнього природно-заповідного фонду Рівненщини зробили М. І. Григора (1958), Т. Л. Андрієнко, О. І. Прядко (1978), В. С. Олійник (1981), Н. М. Грищенко (2000), І. Л. Сацюк (2002) та ін.

Метою нашої статті є ознайомлення широких кіл населення з багатством видів рослин і тварин Рівненщини, виділити рідкісні та зникаючі види, які занесені до Червоної книги, особливостями їх біології та поширення. Водночас дати детальну характеристику флори і фауни природоохоронних територій, внести пропозиції про доцільність та необхідність виділення нових територій під природоохоронний відділ з метою розширення їх площ, а також показати роль природоохоронних територій у екологічному, етичному, естетичному та патріотичному вихованні населення. **Завдання** дослідження полягає в тому, щоб показати, що у добу розмаху науково-технічного прогресу відбуваються зміни природи довкілля, запобігти негативним наслідкам, які навіть важко передбачити, зберегти багатство флори і фауни усіх видів, особливо рідкісних та зникаючих, шляхом створення природоохоронних територій, збільшення їх площі. Забезпечити раціональне використання природних ресурсів, зберегти екосистеми, їх генетичні та біогеоценологічні цінності.

Рівненський природний заповідник є науково-дослідною природоохоронною установою загально державного значення, розташований на території чотирьох масивів: Білозерського, Сомино, Перебродівського, Сирої Погоні на площі 42289 га. Територія заповідника об'єднує болотні масиви усіх типів при переважанні мезотрофних боліт з осоково-сфагновими та пухівко-сфагновими угрупованнями. Окремими ділянками досягли оліго-мезотрофної стадії.

На території Білозерського масиву знаходиться мальовниче озеро Біле карстового походження площею 453 га. На дні озера є дві карстові лійки, глибина однієї з них 36 м. Навколишні краєвиди відзначаються поліським колоритом. Піщані дюни вкривають сосновий бір. У низинах, рясніє чорниця, стеляться пагони плауна, під листям папороті пламеніють ягідки отруйної веснівки. На схилах пагорбів виблискують восковими листочками брусниці, мучниці, срібляться плями лишайників, миловіють подушки чебрецю. Біля озера тягнеться смуга мішаного лісу з вільхи, берези, осики. Зустрічається ялина. В урочищі Коза-Березина зібрані всі основні угруповання боліт Полісся. В урочищі Перебута суцільний покрив утворюють осоки. Зелений покрив гіпнових мохів змінюється рожево-білим сфагнумом [1]. Урочище Стави обводнене. Ділянки біля села Рудня літом вкрите ніби ватою. Це – пухівка. А могутні вільхи ховають рогіз, бобівник, образки. В урочищі Березина біліють стовбури беріз, під якими є багато рідкісних мохів. Рослинність в урочищі Коза вкрите суцільним килимом сфагнових мохів, по ньому стеляться стебельця журавлини. Вітер колише осоку кругляк. Знайдені тут рідкісні осоки – дводмна, багнова, тонко-кореневищна. Серед осок зустрічаються чагарничкові верби: лапландська, чорнична які ростуть у тундрі.

Болотній масив Сира Погоня розкинулись сухими борами соснового лісу на піщаних дюнах, покритих сірими лишайниками, чебрецем, гвоздики несправжньої. Біля болота до сосни домішуються берізки, дуби. З'являється підлісок – крушина, лохина, багно. Цвіте рододендрон жовтий. За лісом розкривається рівнина, вкрита пухівкою з спорадичними пригніченими сосонками. Болото мезотрофне, вкрите суцільним килимом сфагнових мохів. На мохових горбах селяться чагарнички – андромеда, журавлина, поруч зі звичайною росте і дрібноплода. Осоки: багнова, шейхцерія, мирт болотний; росички на фоні сфагнового килиму піднімаються осоки: пухнастоплода, багнова, попелясто-сіра. На зниженнях горять квіти жовтецю вогнистого, лепешняка, хвоща болотного. В урочищі Батине великі зарості багна, до нього домішується лохина, далі – пухівка та андромеда [2]. Масив Перебродівський являє собою ряд болотних ділянок – Чемерне, Кременне, Піддубче. Центр болота Корогод. Тут великі купини осоки Омської піднімаються на рівнину, на деяких посилилися сфагнові мохи, а між ними височить очерет, майорить вербозілля. У воді посилюється пухирник, багнова осока. Ближче до краю осоки Омської приєднується осока пухнастоплода, бобівник, вовче тіло, смовдь болотна. В мочажинах крім пухирника панує їжача голівка. Трапляються чагарникові верби: лапландська та чорнична. На фоні білої пухівки зустрічаються суцвіття орхідей пальчатокарінника травневого занесеного до Червоної книги України а також інший представник – росичка середня. В урочищі Теребуші в моховому покриві зареєстровано одинадцять видів мохів. На піщаних острівцях і гривах під основним лісом верес, орляк, плауни, мучниця. На більш зволожених ділянках на зміну сосновому лісу приходять вільшаники з папороттю, плаун-травою, півниками, вовчим тілом і бобівником. В урочищі Чератяж на зелених мохах ростуть ожина і чорниця, а в урочищі Попів Лісок під дубами з густим підліском ліщини, крушини, горобини, зустрічаються орхідеї – коручка широколиста.

Болотний масив Сомино не суцільне, воно переривається смугами суходолів. Майже на всій площі воно перехідне, але є на ньому й верхові ділянки. Урочища відрізняються між собою рослинністю і покладом торфу. Озеро Сомино має площу 63 га і максимальну глибину 13 м. Його водна гладінь оточена смугою прибережної рослинності. У воді росте латаття глечики жовті. В одній із заток росте цицанія широколиста, яка в природному стані росте тільки в Забайкаллі і на Далекому Сході. Озеро оточують ліси – вільшаники, березняки, багато повалених дерев, – це робота бобрів. Найбільші урочища Любихівське та Кременне – Сехівське. Тут на сфагновому килимі до 60 см домінує осока пухнастоплода, а над нею височить очерет. В зниженнях ринхоспора біла, посеред неї купини пухівки. В заростях осоки ростуть верба лапландська та розмаринолиста (льодовикові релікти). На сфагнових горбах стелиться журавлина,

піднімається андромеда. На Содине ботанікам разом із автором цієї статті пощастило знайти одну із найбільш рідкісних орхідей-хамарбію болотну. У центрі масиву – піщаний острів Кременне, вкритий сосновим лісом. На самих високих місцях сіріють лишайники. Нижче – зеленіє мучниця, бруслиця, кущі лемботропіса. На території масиву є ще острови – Довгий, Кременне, покриті орляком. У вільшаниках багато малини. Комплекс озера Содине відіграє важливу роль в регулюванні водних ресурсів території. У зв'язку з тим, що заповідник складається з декількох великих ділянок, його флора може розглядатись як ядро флори Українського Полісся. Тут виявлено два види Європейського Червоного списку – смілку литовську та козельці українські і сон широколистяний. В заповіднику виявлено 24 види вищих рослин Червоної книги України. Особливу групу становлять орхідні, їх 9 видів. Це булатка довголиста, хамавбія болотна, коручка болотна, пальчато корінник, серед інших видів Червоної Книги молодильник озерний, хамедафна чашкова, журавлина здібнопліда, шейхцерія. Серед червононижчих рослин є льодовикові релікти [1].

Це – шолудивник королівський, верба чорнична журавлина дрібнопліда, хамедафна, баранець. Цікаві комахоїдні рослини – росички. В лісах зустрічається лілія лісова, береза темна, діфазіаструм сплюснутий і ще ситник бульбистий. До списку судинних рослин, які підлягають охороні, занесені ще 16 видів, які є на території заповідника. Характерними для заповідника є такі представники фауни: як рись, лось, куниця лісова, а з птахів глухар, рябчик, журавель, тетерев, вальдшнеп, дупель, багато синиць, соропуди, з рептилій – гадюка звичайна, і ящірка. Савців мешкає 60 видів, з них гризунів – 20 видів. Досить розповсюдженим є бобер, білка. Із зайцеподібних найбільш поширений заць-русак. Хижаки представлені 14 видами, з собачих – лисиця, вовк, єнотоподібний собака, видра, борсук, куниця, норки, горностаї, ласка, рись. З парнокопитних – свиня дика, козуля, лось. Птахи представлені 200 видами. До Червоної книги занесений сірий журавель, лелека чорний пугач, глушець, орлан білохвіст, лунь, сорокопуд, сичики, підорлик. Серед лісових та болотних масивів у Зарічненському районі є мальовничі озера, гідрологічні заказники – Острівське, Велике, Середнє та Хоромне. В долині річки Стир в заказнику Дібрівський є 2 озера – Біле і Чорне [3]. Серед болотних масивів басейну р. Горинь лежать 2 озера – Велике і Малі Почаївські. Ще багато є на Рівненщині цікавих, мальовничих територій. Це і Брище, і Морочне, і Стрільське, Воронківське, де росте молодильник та багато інших. Багато скарбів природи у нашому краю, чимало чарівних куточків. Настала потреба створення біосферного заповідника, спрямованого на збереження екосистем, типових для певних регіонів з усією генетичною та біогеоценологічною різноманітністю. Зникнення видів флори та фауни робить екологічну систему вразливою. Кожен вид чимось цінний, – це

неповторний експеримент природи який вміщує генетичну інформацію багатьох поколінь. Кожен знищений вид рослин забирає з собою до 200 видів тварин, мікробів, грибів, які пристосовані до нього. Рослини нас годують, лікують, одягають. Основна причина зникнення видів – це зміна та руйнування середовища їх життя, (осушування вирубування лісів, забруднення води, ґрунту, будівництво). Рослини стає все більш одноманітною. Рідкісними стали проліски, ряст, сон – трава, орхідеї, дзвоники. Все більш розповсюджуються розрив – трава, дика морква, злинка. Разом з тим зростає кількість бажаючих проводити своє дозвілля на лоні природи. Тому не обхідно регламентувати наплив відпочиваючих. Створення природоохоронних зон вирішує ще одну проблему – екологічного виховання населення. Природоохоронні території виховують гордість і патріотизм до свого краю і до країни цілому. Переважна більшість видів рослин має лікувальні властивості й уже давно використовується фармакологами для приготування ліків. Сьогодні, коли попит на природну лікарську сировину та красиво квітучі дикоростучі рослини невпинно зростає, настає потреба їх збереження. З цією метою на території Рівненщини визначено 120 ділянок на площі 3000 га. Як природоохоронних об'єктів. З них 36 видів рослин що занесені до Червоної книги України. Окрім цього складений список заборонених до збору, заготівлі і торгівлі населенням рідкісних та зникаючих видів рослин, що ростуть на території області. Їх більше 26 видів, із них, усі, що занесені до Червоної книги України і азалія понтійська, аспленій, анемона дібровна, адоніс весняний, беладона, верба лапландська, верба чорнична, всі види валеріани, гвоздика, глечики, дифузій, зозулинець, ковила, конвалія, латаття біле, лунарій, медунка, первоцвіт, печіночниця, плаун, сон, холодок. Заслуговує на увагу пропозиція про доцільність виділення в окремих випадках як заповідних потреб навіть невеликих ділянок, тому, що заповідну мережу слід розширювати та розвивати. Прикладом може бути масив заболочених земель в притерасній частині заплави річки Іква, який витягнутий вздовж залізниці Здолбунів – Львів від дороги Птича-Носовиця на півдні, до села Підлужжя на півночі. Масив порізаний осушувальними каналами через 100–400 метрів, каналізоване також русло річки Іква. Проте зниження ґрунтових вод до рівня 0,8 метрів, при якому можна вирощувати сільгоспкультури, не відбувається і осушені землі для вирощування сіль господарських рослин не використовуються. Осушувальну мережу було реконструйовано і закладена мережа систематичного горизонтального матеріального дренажу. Незважаючи на густу мережу закритого дренажу територія була перезволожена. Керівництво сільгоспідприємства звернулось до нас з проханням з'ясувати причини незадовільної роботи осушувальної мережі.

В результаті досліджень було встановлено, що заболочення масиву відбувається як за рахунок болотних ґрунтових вод та інфільтрації атмосферних опадів, так і за рахунок перетоку напірних вод з нижніх горизонтів. Величина перетоку складає 0,3–0,5 мм/добу. П'езометричні рівні на 0,6-2,5 м вище статистичного рівня підґрунтових вод [3]. Тому для осушення потрібен комбінований дренаж зі свердловинами, які повинні бути заглиблені в породи. Результати експлуатації такої мережі на дослідних ділянках показали, що відбувається зниження рівня води в колодязях прилеглих населених пунктів села Птиче, Турковичі. Збільшується забрудненість питної води. Разом з тим, на заболочених ділянках залишаються природній травостій з видами рослин занесених до Червоної книги. Багато видів валеріани, живокосту. Крім цього, на масиві мешкають чорні лелеки, дикі зозулі. Матеріали досліджень були направлені в Управління по охороні природи і в обласну Раду з пропозиціями створити гідрологічні і ботанічні заказники.

В умовах використання науково-технічного прогресу різко змінюється довкілля, порушується екологічна рівновага у системі «людина-природа», зникають багато видів рослин і тварин, які відіграють важливу роль у житті біосфери. Тому необхідно берегти будь-який вид рослин і тварин, особливо ті, що занесені до Червоної книги. Серед заходів по збереженню еталонів природи велика увага належить природоохоронним територіям. Використовуючи матеріали власних польових та камеральних досліджень, а також фондових матеріалів нами детально описані флора і фауна Рівненського природного заповідника та інших природоохоронних територій. Виділені окремо види рідкісних рослин й тварин, і зникаючих видів. Запропоновані нові природоохоронні об'єкти в заплаві річки Іква, де нами виконанні усі дослідницькі роботи, і матеріали направлені в установи природи для прийняття рішень. Природоохоронні території мають велике пізнавальне та наукове значення, є базою екологічних досліджень, виконують роль психолого-педагогічного, етичного, естетичного та патріотичного виховання населення.

1. Андрієнко Т. Л. Край лісів та імлістих боліт / Т. Л. Андрієнко, Г. М. Антонова, А. В. Єршова. – Львів. – 1988. 2. Флора і фауна Рівненського природного заповідника. – Сарни. – 2004. 3. Техніко-економічне обґрунтування схеми генерального плану меліорації в Рівненській області. – Рівне. – 1989.

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О. О.